

**K RELEVANTNOSTI FILOZOFICKÉHO DIELA
EGONA BONDYHO****Rozhovor s Petrom Kuželom**

Petr Kužel je vedecký pracovník Filozofického ústavu Akadémie vied Českej republiky. Zaoberá sa najmä českou a francúzskou filozofiou druhej polovice 20. storočia. Publikoval štúdie o filozofii Egona Bondyho, Louisa Althussera, Josefa Zumra, J. A. Komenského a iných mysliteľov. Je členom redakčnej rady časopisu *Kontradikce. Časopis pro kritické myšlení* a členom redakčnej rady edície *Emancipace a kritika*. V roku 2017 pripravil na vydanie výber Bondyho politických textov s názvom *Pracovní analýza a jiné texty*. Autorsky sa podieľal aj na monografiách *Imaginace a forma. Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace* (2018); *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu* (2017); *Podzim postmodernismu: teoretické výzvy současnosti* (2016), *Kontexty propagandy* (2012). Samostatne publikoval monografiu *Filosofie Louise Althussera. O filosofii, která chtěla změnit svět* (2014). V roku 2018 pripravil na vydanie kolektívnu monografiu *Myšlení a tvorba Egona Bondyho*.

Ľubomír Dunaj: *Na konci minulého roku vyšla v pražskom vydavateľstve Filozofia kniha Pracovní analýza od Egona Bondyho, ktorú ste pripravili na vydanie spolu s ďalšími Bondyho textami zo šesťdesiatych rokov. V súvislosti s tým sme u nás v Prešove (na pôde Filozofického klubu NOUS) pripravili prezentáciu tejto knihy, kde ste uviedli viacero dôvodov, prečo ste sa vlastne rozhodli vydať tento takmer zabudnutý text. Mohli by ste to opätovne zhrnúť a zároveň doplniť, aká bola genéza vydania a aj genéza textu ako takého?*

Petr Kužel: Dôvodů pro vydání bylo několik. Jde o jednu z posledních prací Egona Bondyho, která dosud nebyla tiskem vydána, a to ani v samizdatu; zároveň je to jeho nejrozsáhlejší teoretická práce, v níž se věnuje analýze společenského systému, který u nás existoval před rokem 1989. Bondy se tímto tématem zabýval již na přelomu čtyřicátých a padesátých let a potom později v letech osmdesátých v knížce *Neuspořádaná samomluva* z roku 1984. *Pracovní analýza*, kterou Bondy napsal v roce 1969, tak tvoří určitý svorník mezi těmito obdobími a její vydání umožňuje nahlédnout vývoj jeho politického myšlení v relativní úplnosti – od začátku padesátých let až po jeho úvahy o globalizaci z posledního období jeho života. K *Pracovní analýze* jsou připojeny, jak jste zmínil, i Bondyho politické texty z druhé poloviny šedesátých let, které jsou jen obtížně dostupné. Zčásti jsou to texty, které byly publikovány v oficiálním tisku, většinou ale jde o texty, které vyšly ve studentských ča-

sopisech či v tzv. *Informačních materiálech*, což byl de facto samizdatový časopis, který vydávalo Názorové sdružení levice, jež Bondy v roce 1968 založil. Spolu s *Pracovní analýzou* tvoří tyto texty zajímavý historický materiál. Navíc, jak uvádí sám Bondy, *Pracovní analýza* spolu s *Neuspořádanou samomluvou* a knížkou o *globalizaci* (2005) tvoří určitou na sebe „volně navazující“ trilogii a já vycházel z toho, že by ji čtenáři měli mít k dispozici kompletní.

Lubomír Dunaj: *Zmienili ste sa aj o Bondyho politických textoch zo začiatku päťdesiatych rokov. Poviete nám o nich niečo viac?*

Petr Kužel: Jsou to především dva relativně krátké, ale velmi důležité texty z přelomu roku 1949/1950: *Diktatura proletariatu a 2000*. Po roce 1989 tyto texty nevyšly samostatně. Možná proto stojí poněkud stranou zájmu, ale jsou historicky velmi významné. Dokumentují Bondyho nesmírnou kritičnost vůči tehdejšímu režimu, kdy tato kritika je zároveň vedena z marxistických pozic. Takových textů z této doby nebylo v Československu mnoho. Většina marxistických filosofů zaujala k tehdejšímu režimu kritický postoj až o mnoho let později.

Bondy byl nicméně kritický již v roce 1948. Zhruba někdy v létě 1948 čte Trockého *Zrazenou revoluci* a v podstatě přijímá trockistickou kritiku stalinismu. Na konci téhož roku se seznamuje se Závišem Kalandrou, což jeho postoj ještě více utvrdí. Jeho protirežimní postoj v té době dokumentovala i StB. Od roku 1949 je na něj veden tlustý spis „pro podezření z trockistické činnosti“, v němž je vyšetřován v souvislosti s nejrůznějšími trestnými činy: překročení hranic a dopomáhání k překročení hranic jiným osobám, pašování zboží, šíření trockistické literatury, styky se jmenovaným (a později popraveným) Závišem Kalandrou apod. Odsouzen byl tehdy Bondy nicméně podmíněně. To sem ale nepatří. Texty, které jsem zmiňoval, jsou tedy silně ovlivněny trockismem. Nicméně již v této době jde Bondy v některých podstatných ohledech za Trockého. Především odmítá jeho tvrzení, že by Sovětský svaz byl „degenerovaným dělnickým státem“. Režimy východního bloku označuje za „fašistické“ a SSSR za „fašismus ve své nejdokonalejší podobě“. Neužívá přímo pojem „totalitní společnost“, ale fakticky ji za totalitní považuje. Hlavním rysem takto pojímaného fašismu je, že v SSSR vznikla, jak Bondy píše, „nová vládnoucí třída“, která *bezprostředně* ovládá stát a jeho instituce, včetně médií, a využívá je k prosazování vlastních zájmů. Zatímco v liberálním kapitalismu je vztah mezi státem a vládnoucí třídou mnohem komplikovanější a zprostředkovanější, zde dochází k tomuto ovládnutí státu přímo. V této souvislosti je třeba říci, že na rozdíl od řady svých vrstevníků, jako byli např. Pavel Kohout, Milan Kundera, Karel Kosík, Zdeněk Mlynář, Ludvík Vaculík aj., kteří byli později k režimu velmi kritičtí, Bondy prohlédl povahu režimu a její totalitní charakter mnohem rychleji. Intelektuální náskok měl i v tom, že jako jeden vůbec z prvních v Československu tematizoval třídní strukturu v SSSR a právě vznik této „nové vládnoucí třídy“. Ve východním bloku začaly tyto analýzy vznikat později. Napří-

klad známá Džilasova kniha *Nová třída* vyšla až v roce 1957 (byť je pravda, že Džilas formuloval svou kritiku v různých statích již o několik let dříve). Nevyšla samozřejmě v Jugoslávii, ale na Západě. Mimochodem, na Západě vznikaly jednotlivé studie, které vznik „nové vládnoucí třídy“ v SSSR tematizovaly, již ve čtyřicátých letech (F. Pollock, C. L. R. James, R. Dunajevská, T. Cliff apod.). Je ale jisté, že Bondy tyto texty v té době neznal, což bych mu ale nevyčítal, protože se k nim v té době nejspíše ani dostat nemohl. Neznám alespoň nikoho, kdo by je na přelomu roku 1949/1950 v Československu recipoval. Nicméně, jak jsem říkal, tyto Bondyho texty jsou spíše krátké nástiny. Skutečně systematickou a historickou analýzu Sovětského svazu a jeho degenerace provedl až v *Pracovní analýze*, dokumentující mimochodem již naprostý odklon od trockismu (od kterého se však Bondy odklonil již zhruba v polovině padesátých let).

Lubomír Dunaj: *Můžete túto jeho analýzu v krátkosti priblížiť?*

Petr Kužel: Nelze ji samozřejmě shrnout do několika vět. Bondy v této práci zkoumá společensko-ekonomické podmínky v tehdejší SSSR – genezi a podmínky vzniku určitého technického aparátu, který se vzápětí mění v technokratický, a antagonismus mezi tímto technokratickým aparátem, politickým aparátem a ústřední mocí – jejich problematické vztahy, kdy se jedna část elity snaží podřídit si tu druhou. Na tomto pozadí pak sleduje jednotlivé události sovětských dějin: kolektivizaci, procesy ve 30. letech, frakční boj Stalin vs. Trockij, destalinizaci, ale dotýká se i vývoje právního systému (například dědického práva apod.); vytvoření určitého kolektivního zájmu těchto elit a problému fixování jejich moci. Tato historická analýza není u něj samoučelná, nýbrž přechází v systémovou a funkční analýzu, kde Bondy ukazuje, jak jsou jednotlivé historicky vzniknuvší instituce a antagonismy přítomny v soudobé společnosti 60. letech, v jakém jsou vůči sobě vztahu a jaká vnitřní dynamika systému z toho rezultuje.

Součástí této systémové analýzy je charakteristika tehdejších režimů východního bloku, jež Bondy označuje jako „státní kapitalismus“, a porovnává je se systémem existujícím na Západě, který označuje jako „monopolní kapitalismus“. Zastává zajímavou tezi, že oba systémy (navzdory studené válce a vzájemnému střetávání na mezinárodním poli) nejsou v jádru protikladné, ale že naopak k sobě konvergují. Státní kapitalismus tenduje k zavedení některých tržních mechanismů, monopolní kapitalismus se naopak vyznačuje stále větší etatizací. K analogickému vývoji podle něj bude docházet i v rovině fungování společenských institucí. Vyjdeme-li z toho, že ve státním kapitalismu jsou instituce jako parlament, volby atd. zcela formální a nemají na nic žádný vliv, k podobnému stavu podle Bondyho směřuje i monopolní kapitalismus. Postupná monopolizace zničila podle Bondyho volný trh a stávající instituce státu, jako právě parlament, volby apod. se stávají anachronismem, protože skutečně reálná moc je v rukou monopolů, resp. ekonomické elity, která zprostředkovaně ovládá stát pro svoje zájmy (prostřednictvím demokratických voleb tedy

podle Bondyho nelze prosadit něco, co by tyto zájmy nějakým zásadním způsobem ohrozilo.) Dalším krokem ke státnímu kapitalismu je snaha těchto elit ovládat stát přímo a zbavit se politické elity jako svého prostředníka a převzít jeho funkci. Myslím, že tento postřeh je pro dnešní dobu aktuální v souvislosti s často zmiňovanou oligarchizací politiky. Bondy o oligarchizaci explicitně hovoří a pojmy jako „oligarchie“ v této souvislosti přímo používá. Jednoduše řečeno, v určité fázi oligarchie přestane ovládat stát nepřímo a začne ho ovládat přímo. Náznaky tohoto trendu můžeme pozorovat, podíváme-li se u nás na Andreje Babiše, v zahraničí třeba na Donalda Trumpa či Silvia Berlusconiho. K tématu oligarchizace se pak Bondy vrací s větší naléhavostí v devadesátých letech, kdy upozorňoval, že se z demokracie může stát oligarchie, aniž by to někdo přímo zpozoroval – instituce zůstanou zachovány, ovšem jejich význam bude stále formálnější. Pokud se má liberální demokracie udržet, nebude to zřejmě možné bez zásadního boje s narůstající nerovností či spíše nesouměřitelností.

Ľubomír Dunaj: *Bondy bol v šesťdesiatych rokoch fascinovaný maoizmom. Čo ho na maoizme vlastne tak priťahovalo?*

Petr Kužel: Konvenovala mu zejména Maova kritika Sovětského svazu jako státního kapitalismu. Rovněž Maova (byť v podstatě ale jen proklamovaná) kritika centralismu, kritika sovětského (a amerického) imperialismu ve vztahu k zemím třetího světa, podpora národněosvobozeneckých bojů ve třetím světě, důraz na význam komun, útok na byrokratický aparát strany apod. Bondy v té době docházel pravidelně na čínskou ambasádu a sbíral materiály o kulturní revoluci. Byl pravděpodobně v té době jedním z mála, kdo tak pozorně sledoval vývoj v tehdejší Číně. V jeho pozůstalosti je k tomu mimochodem dost materiálů. Nutno ovšem říci, že si kulturní revoluci skutečně velmi silně idealizoval. Ptal-li jste se však na to, co ho na ní přitahovalo, byla to podobně jako v řadě případů francouzských levicových intelektuálů – L. Althussera, A. Badioua, J.-P. Sartra, J. Rancièra, M. Foucaulta a jiných –, právě ona proklamovaná snaha vytvořit alternativu vůči oběma tehdy existujícím systémům: vyhnout se Sklyle státního a Charybdě monopolního kapitalismu. Alternativu, která měla podle Maových slov mít demokratický a samosprávný charakter. To, že realita však byla úplně jiná, což si Bondy sám záhy uvědomil, asi není třeba zdůrazňovat.

Zejména v závěrečném oddíle je *Pracovní analýza* revolučním maoismem velmi silně zatížena, a snad ze všech Bondyho textů právě zde tento „revoluční“ étos vystupuje nejvíce. Chvillemi to působí až úsměvně. Možná proto, a také pro marxistický žargon, který Bondy používá (mnohem více než v jiných svých knihách), bude kniha pro některé čtenáře obtížně přístupná, ne-li nečitelná, a možná ji z toho důvodu i odloží. Již brzy po jejím dokončení si však Bondy uvědomil, že naděje, které do kulturní revoluce vkládal, selhaly. (Tuto deziluzi dokumentuje například jeho próza *Sklepní práce*). Namísto revolučního étosu u něj opět začíná spíše převládat ironický

a sarkastický tón a poloha komentátora a kritika všeho existujícího, kterému takřka-jíc není nic svaté. Musím říci, že tato poloha mu podle mého názoru sedí více a je mu, zdá se mi, i přirozenější než právě onen revoluční étos, který nacházíme v *Pracovní analýze*.

Ľubomír Dunaj: *Dotkli sme sa trošku maoizmu, ktorý Bondyho zaujímal najmä preto, že si od neho sľuboval riešenie niektorých našich vtedajších problémov, podobne ako viacerí filozofi v Paríži, vo Frankfurte, ale aj inde. Na tomto mieste však hodno spomenúť, že jeden z najväčších príspevkov Bondyho filozofického diela tkvie práve v tom, že veľmi skoro, prakticky už na prelome päťdesiatych a šesťdesiatych rokov 20. storočia, bol vysporiadaný s eurocentrizmom vo filozofii, čo vôbec nie je bežné dokonca ani dnes, osobitne nie v československom prostredí.*

Petr Kužel: Ano, to je pravda. Bondyho příspěvek jako filosofa je v českém prostředí ojedinělý v tom, že si jako jeden z mála českých filosofů uvědomil, že pro pochopení globalizovaného světa je nutné detailně znát i filosofické přístupy z jiných kultur. Proto se již zhruba od poloviny padesátých let velmi podrobně zabýval indickou a čínskou filosofií. Několik let studoval i sanskrt a na fakultě se chtěl specializovat na indickou filosofií. Z toho nicméně sešlo. Později studoval i filosofií islámskou a židovskou a každé z nich věnoval část svých rozsáhlých dějin filosofie. Bondy je začal psát podle svých slov v reakci na nízkou kvalitu učebnic filosofie, které byly tehdy silně zideologizované. Byl to projekt, který jak sám tvrdil, by nikdy nezačal realizovat, pokud by situace v tehdejším Československu byla z tohoto hlediska standardní. Po roce 1989 práce na tomto projektu zanechal, jelikož předpokládal, že se situace v tomto ohledu brzy změní a nedostatek kvalitních dějin filosofie bude překonán. V případě dějin západní filosofie k tomu jistě došlo. Nicméně pokud jde o dějiny indické či čínské filosofie, ani po třiceti letech není situace o mnoho lepší (i když řada překladových prací samozřejmě vyšla), a Bondyho dějiny indické a čínské filosofie tak trochu paradoxně stále patří k tomu nejlepšímu z domácí provenience, co si může český či slovenský čtenář o tomto tématu přečíst. Když jsem mluvil s kolegy z Orientálního ústavu, potvrdili mi, že ty dějiny jsou skutečně velmi dobře zpracované a že se jedná o průkopnickou práci i v širším mezinárodním srovnání. Mimochodem, v nakladatelství Filosofia by měla velmi brzy vyjít kniha *Myšlení a tvorba Egona Bondyho*, v jejímž jednom oddíle naši i vaši orientalisté tematizují právě Bondyho dějiny indické, čínské a arabské filosofie. Tam bude možno se o Bondyho přínosu v této oblasti dočíst více.

Podnětným byl jeho filosoficko-interpretací komparativní přístup, protože předtím se tyto filosofie u nás, podobně jako na Západě, zkoumaly spíše po stránce jazykové a historické. Bondyho práci lze tak chápat jako jeden z prvních seriózních pokusů v Československu studovat neevropské filosofické tradice a realizovat interkulturní dialog; vstoupit do vzájemně obohacujícího dialogu právě s těmito tradicemi. Vezmeme-li v úvahu, že ani dnes většina filosofů nemá dokonce ani povrchní

znalosti o čínské či indické filosofii (během studia se o nich prakticky neučí nebo jen velmi výjimečně), je třeba toto zvláště ocenit.

Co v této souvislosti také velmi oceňuji je to, že Bondyho zájem o dějiny filosofie, ať již východní či západní, není samoúčelný, že je nestuduje primárně proto, aby pak pouze detailně ten či onen filosofický systém popsal, případně komparoval s jiným filosofickým systémem, nýbrž že znalost dějin filosofie, znalost různých způsobů řešení a formulování problémů se mu stávají východiskem a nástrojem pro formulování vlastních filosofických tezí, prostředkem, jak nově tematizovat současné filosofické problémy a základní filosofické otázky. To, co jsem teď řekl, může znít samozřejmě naprosto banálně, nicméně tento přístup, tedy že znalost dějin filosofie by měla být jen pomocným prostředkem pro vlastní filosofickou práci, není vůbec v současné filosofické produkci samozřejmý. Filosofie se dnes do značné míry redukuje na psaní komentářů ke komentářům nějakého významného filosofa či filosofky. Píší se interpretace o tom, jak někdo interpretuje někoho jiného, a ze znalostí dějin se do jisté míry stává účel sám o sobě. Tito specialisté pak píší práce o tom, že ta či ona interpretace toho či onoho je nepřesná a formulují nějakou interpretaci, která je podle nich přesnější atd. Je to jistě záslužné, ale je samozřejmě otázkou, zda právě o toto by mělo ve filosofii jít především a zda je to skutečně to nejpodstatnější. Bondy znal dějiny filosofie opravdu důkladně a lidé, kteří jej znali, potvrzují, jak se vtípně vyjádřila např. Marie Klečacká, že „strávil celý život četbou doslova bulimistickou“ a že se vrhal na odbornou literaturu „s buldočí zažraností do „poznání““. Nedělal nicméně ze své erudice žádný fetiš. Neměl potřebu psát do poznámkového aparátu, co všechno přečetl, ale považoval získané poznatky z dějin za pouhý prostředek k vlastní filosofické práci. Mám pocit, že mnozí filosofové přes samé interpretování, naopak, na filosofii jako takovou v podstatě rezignovali.

Lubomír Dunaj: *Na záver by som sa chcel spýtať, v čom je podľa vás hlavný odkaz Bondyho filozofovania. Azda budete súhlasiť, že ten tkvie predovšetkým v zastávaní tézy, že bez adekvátnych ontologických odpovedí nemožno zodpovedať žiadne ďalšie otázky...*

Petr Kužel: Nemyslím si, že by bez adekvátních ontologických odpovědí nebylo možné zodpovědět *žádné* další otázky. Zcela jistě lze zodpovědět řadu otázek i bez těchto „adekvátních ontologických odpovědí“. Souhlasil bych nicméně s tím, že Bondyho hlavní přínos spočívá v ontologii; ve formulování toho, co nazýval ne-substanční ontologií. Opět to není možné vyjádřit jednou nebo několika větami, nicméně, stručně řečeno, jde v zásadě o kritiku toho, co Bondy nazývá „ontologickou substancí“. Tou rozumí všechno, co by bylo skutečností v jakémkoli smyslu transcendentní, ať už by jí byla abstraktně pojatá neproměnná kategorie hmoty jako nějakého hypostazovaného nosiče konkrétních vlastností či nějaká neproměnná zákonitost apod. Podle Bondyho všechno (včetně právě i všech zákonitostí) je produktem pohybu, resp. samopohybu skutečností samé. Skutečnost sama si tyto záko-

nitosti vytváří (není nic, co by je vytvářelo „za ni“), nejsou tedy absolutní, ale vždy přechodné a zrušitelné, transformovatelné. Bondyho filosofické uvažování vychází z toho, že se v podstatě ptá, jaké jsou ontologické podmínky možnosti svobody, a tedy i etiky (protože etika předpokládá svobodu – kdyby existovala jen nutnost, tak proč mluvit o etice?), ale i kvalitativního vývoje, tedy vývoje, který by přinášel nějaké nové kvality – který by umožňoval tzv. „ontotvornost“.

Podle Bondyho – a jak jsem říkal, není možné zde toto blíže rozebírat (věnuji se této otázce mimochodem ve studii, která vyjde v již zmiňované knize *Myšlení a tvorba Egona Bondyho*) – jsou svoboda, etika, kvalitativní vývoj apod. smysluplně myslitelné pouze na bázi nesubstanční ontologie, tedy bez předpokladu ontologické substance. To rovněž souvisí s jeho kritikou determinismu a teleologie, které by byly podle něj myslitelné, jen kdybychom uvažovali onu „ontologickou substanci“. Vytvoření nové kvality (aby tedy byla skutečně *nová*, a ne redukovatelná na předchozí podmínky; tedy fakticky *daná* danými příčinami jen v čase dosud neprojevená a v jistém smyslu existující již předem, a tudíž vlastně nikoli *nová*, ale *stará*), předpokládá, že ne všechno je striktně nadeterminováno či předurčeno; že dochází k určitému vybočení z kauzálního nexu, chcete-li, k určité „chybě“ v přenosu informace (kauzalita je vlastně přenos informace), kdy dochází k vytvoření určitého spektra možností, z něhož se jen jedna bude realizovat. Této „chybě“ říká Bondy „teleonomie“. Je zde tedy kauzalita, působící příčiny, ale nikoli rigidní determinismus. Ten je koneckonců po objevení kvantové mechaniky možné zastávat jen velmi těžko. V Bondyho filosofii je silně přítomný i určitý kantovský moment, a to v důrazu na autonomii, na svobodné individuum, které do jisté míry svobodně překračuje empirické podmínky a není jimi absolutně svázáno. Jsem si vědom, že toto vše by bylo nutno blíže vysvětlit, ale na to by bylo potřeba mnohem většího prostoru a žánr rozhovoru k tomu navíc není úplně nejlepší.

Ľubomír Dunaj: *Tak snád' pri ďalšej príležitosti. Ďakujem za rozhovor.*

Zhovárал sa *Ľubomír Dunaj*

Petr Kužel
Oddělení pro studium moderní české filosofie
Filozofický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.
Jilská 1
110 00 Praha 1
Česká republika
e-mail: kuzelpetr82@seznam.cz

Ľubomír Dunaj
Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Ul. 17. novembra 1
080 78 Prešov
Slovenská republika
e-mail: lubomir.dunaj@unipo.sk